

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

**ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

**ФАКУЛЬТЕТ ЗАОЧНОГО НАВЧАННЯ ЦИВІЛЬНИХ ОСІБ ННІ
ПОЗН**

Кафедра соціально-гуманітарних дисциплін

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

з дисципліни «ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА УКРАЇНИ»

для здобувачів вищої освіти 1 курсу факультету заочного навчання
цивільних осіб ННІ ПОЗН,
що навчаються на першому (бакалаврському) рівні вищої освіти, на базі ОКР
"МС" та вищої неюридичної освіти

Дніпро – 2016

Конспект лекцій підготувала **Гринчак М.О.** кандидат історичних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін ДДУВС

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Бойко О. В., кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри східноєвропейської історії Дніпропетровського національного університету ім. Олеся Гончара

Чепурко О. О., кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри української історії та етнополітики Дніпропетровського національного університету ім. Олеся Гончара

Конспект лекцій обговорений та схвалений на засіданні кафедри соціально-гуманітарних дисциплін юридичного факультету

“ ___ ” _____ 2016 р.,
протокол № 23

ТЕМА № 1.
**ВСТУП ДО КУРСУ “ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА УКРАЇНИ”. ПЕРШІ
 ДЕРЖАВНІ УТВОРЕННЯ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ**
(2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Місце науки «Історія держави та права України» серед юридичних наук та у сучасному державно-правовому житті.
  2. Основні етапи розвитку вітчизняної історико-правової науки.
  3. «Історія держави та права України» як історико-правова навчальна дисципліна.
  4. Перші державні утворення на теренах України
- Висновки

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Андрусяк Т.Г. Пашук Андрій Йосипович // Юридична енциклопедія. – Т.4. – К., 2002.
2. Ануфрієнко О.А. Філософсько-правовий аналіз функцій політичної культури юриста // Право і безпека. – 2004. – №№ 3,4.
3. Бондарук Т.І. Основоположники Київської історико-юридичної школи права / М.Ф. Владимирський Буданов, Ф.І. Леонтович. – К., 1995.
4. Видатний учений-правознавець, академік, засновник Академії правових наук України // Право України. – 2009. - № 5.
5. Возьний В.І. Державно-правові погляди академіка С.С. Дністрянського. Автореферат дис... к.ю.н. – К., 1999.
6. Гетьман О.М. Теоретико-методологічні проблеми історико-правової науки в працях українських вчених ХІХ - початку ХХ ст. Автореферат дис. на здоб. ступ. к.ю.н. - Одеса, 2006.
7. Донченко О., Романенко Ю. Архетипи соціального життя і політика. – К., 2001.
8. Заруба В.М. Історик держави і права України академік М.Є. Слабченко. – Дніпропетровськ, 2004.
9. Історія держави і права України / За ред.. В. Гончаренко. – К. : Атіка, 2013.
10. Історія держави і права України [Текст] : підручник для студ. вузів / ред. С. Д. Гусарев [та ін.] ; відп. ред. В. В. Соловійова. – Донецьк : Юго-Восток, 2014. – 535 с.
11. Історія України від давнини до сучасності. Навч. посібн. / Укл. З. Баран. – Львів : КЗ ЛОР, 2014.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

треба довести студентам із самого початку вивчення даної дисципліни її практичну необхідність та значущість для кожного висококласного правника, як теоретика так і практика.

ВСТУП

У першу чергу варто зазначити, що лекція з даної теми має, можливо, найважливіше значення із усіх лекцій курсу.

Аргументи авторка лекції намагалась обрати переконливі та цікаві, зокрема із історії розвитку вітчизняної історико-правової науки. Під час розгляду другого питання слухачам буде запропоновано наступну періодизацію вітчизняної науки ІДПУ: середина ХІХ ст. – 1919р. – перший етап, 1919р. – кінець 20-х (ліквідація досягнень «українізації») – другий етап, 30-і роки ХХ ст. – 1991 рік – третій етап (радянський), з 1991 року розпочався четвертий сучасний етап. Окрім цього лекторка надає стисло характеристику досягнень та проблем зазначених етапів, а потім визначає, які проблеми з ІДПУ, є, на її погляд, зараз найбільш актуальними. Враховуючи певні труднощі, які можуть виникнути у процесі втілення у навчальний процес вимог кредитно-модельної системи, авторка лекції приділяє особливу увагу окремим аспектам викладання навчальної дисципліни «Історія держави та права України».

1. МІСЦЕ НАУКИ «ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА УКРАЇНИ» СЕРЕД ЮРИДИЧНИХ НАУК ТА У СУЧАСНОМУ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВОМУ ЖИТТІ

У процесі розвитку правової держави в Україні використовується історичний досвід державо- та правотворчості і право реалізації, тобто тут постала необхідність звернення до історизму. В цьому процесі серйозну роль почав відігравати досвід не тільки позитивного, але й негативного, а саме того, що було, але не повинно бути. Йдеться про досвід вживань, помилок і прорахунків.

Необхідність звернення до минулого державно-правових інститутів поставала в різних країнах і в різні часи. Ось чому *історія держави та права займає почесне місце в суспільних науках*. Минуле державно-правових інститутів завжди відіграло помітну роль у соціальній та національній свідомості народу. Його призначення, як ми вже помітили, полягало в тому, щоб розуміти сучасне та передбачити майбутнє. Історичне поле завжди було серйозним об'єктом наукового пізнання юристів. Багато історичних досліджень стало фундаментом побудови та розвитку серйозних теоретичних концепцій в науці права та держави. Наука, необхідним рівнем якої є теорія, починається там, де людський розум починає оволодівати закономірностями, які притаманні розвитку предмета пізнання. Ці ж закономірності доступні тільки за умови історичного підходу до фактів, тобто теорія держави і права як наукове знання за своєю глибокою природою є історичною.

Теорія завжди виступає як форма, в якій відображаються закономірності. Слід особливо зазначити, що прийняття будь-якого юридичного закону, зміни в механізмі держави, подальший рух державно-правових явищ - все це відображається з позиції сучасного стану загальної та спеціальної теорії держави і права, в яку втілюється державно-правовий досвід. Джерелом цього є історія. Ми доходимо висновку, що державно-інституціональні і законодавчі новації спираються на принцип історизму і здійснюються методом, історизму.

В мисленні юриста-професіонала повинен бути органічно присутній історизм, тобто такий підхід до фактичних складів і законів, з якими він має справу, що забезпечує

врахування у фактах дійсності на лише сучасного, але й їх минулого стану. Юристам, як правило, доводиться мати справу зі складними фактами дійсності, які до того ж інколи мають суперечний характер. Щоб досконало розібратися в цих фактах, потрібно з'ясувати: як вони виникли, чим це було зумовлено, які етапи пройшли ці факти в процесі їх розвитку. З точки зору розвитку згаданих фактів, ми можемо робити висновок, чим вони є, і відповідно дати їм належну юридичну кваліфікацію.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Отже, на підставі вищевикладеного можна дійти **висновку** про те, що «Історія держави та права України» займає важливе місце в системі суспільних наук та інших юридичних дисциплін. Вона вивчає генезу та еволюцію різних державних і правових систем, які існували в Україні у певні історичні епохи. За предметним спрямуванням вона є одночасно історичною, юридичною та суспільно-політичною наукою, яка вивчає державно-правові явища в їхній історичній ретроспективі, досліджує державні та правові аспекти життя суспільства та феномен поєднання розвитку їх з політикою.

2. ОСНОВНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОЇ ІСТОРИКО-ПРАВОВОЇ НАУКИ

«Історія держави та права Україна» як історико-правова наука для свого розвитку потребує всебічної підтримки держави. За відсутності протягом довгого часу власної державності дана вітчизняна наука зазнавала значних складностей. Тому *власне про розвиток української історико-правової науки ІДПУ можна говорити, на наш погляд, починаючи з 90-х років ХХ століття. При цьому не можна заперечувати внесок окремих вчених у розробку проблем вітчизняної державно-правової історії.* Так, у середині ХІХ століття в наукових колах Київського університету відбулося народження історико-юридичної науки. Перед цим новоствореним університетом, який за задумами влади, мав стати джерелом воскресіння руської народності в «ополяченому» краї, міцним оплотом

русифікаційної політики взагалі, висувалося спеціальне завдання дослідження західноруського права.

Зазначені дослідження велися як істориками (В. Б. Антонович, М. П. Дашкевич, М. С. Грушевський), так і юристами. Початок власне правових студій пов'язаний з талановитими вченими І- М. Даниловичем та М. Д. Іванішевим. Та місце основоположників школи західноруського права належить видатним історикам права Ф. І. Леонтовичу та М. Ф. Владимирському-Буданову. Рівень та інтенсивність їхніх досліджень у цій галузі гідні подиву. Так, Ф. І. Леонтович присвятив проблемам західноруського права найсуттєвішу за кількістю та якістю частину своїх досліджень. В його доробку - понад 60 монографій та наукових статей. М. Ф. Владимирський-Буданов - автор ряду класичних праць з історії права, найвідоміші з яких «Хрестоматия по истории русского права» та «Обзор истории русского права», що стали настільними книгами багатьох поколінь вітчизняних юристів. У своїх спеціальних монографічних дослідженнях найбільше уваги приділяв саме західноруському праву. Їх студії стосувались широкого кола питань, з'ясування яких вимагало аналізу і введення до наукового обігу великої маси досі не опрацьованого джерельного матеріалу. Велися вони на базі історико-порівняльного чи, точніше, слов'янсько-порівняльного методу з елементами соціологізму. Так, М. Ф. Владимирський-Буданов особливу увагу приділяв питанням становлення і розвитку різних форм власності та землеволодіння, поширенню магдебурзького права, колонізаційним процесам, аналізу пам'яток литовсько-руського права. Ф. І. Леонтович працював переважно над вивченням правового становища вищих органів державної влади та управління Великого князівства Литовського, джерел литовсько-руського права, намагався з'ясувати зміст ряду інститутів цивільного права.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, ми можемо зробити наступний **висновок** і запропонувати наступну періодизацію вітчизняної науки ІДПУ: середина ХІХ ст. – 1919р. –

перший етап, 1919р. – кінець 20-х (ліквідація досягнень «українізації») – другий етап, 30-і роки ХХ ст. – 1991 рік – третій етап (радянський), з 1991 року розпочався четвертий сучасний етап.

3. «ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА УКРАЇНИ» ЯК ІСТОРИКО-ПРАВОВА НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

Дослідники пропонують таку *періодизацію курсу* :

1. Державність та право Київської Русі (УІ – початок ХІІІ ст.)
2. Галицько - Волинське князівство – продовження української державної традиції (перша половина ХІІІ – друга половина ХІУ ст.)
3. Українська державність та право в литовсько-руську добу (друга половина ХІУ – друга половина ХУІ ст.) – ВКЛ.
4. Українські землі у складі Речі Посполитої (друга половина ХУІ – перша половина ХУІІ ст.)
5. Українська держава та право в роки Визвольної війни (1648—1654 рр.) – Військо Запорозьке.
6. Українські землі у складі Австро-Угорської та Російської імперій (друга половина ХУІІ – початок ХХ ст.)
7. Відродження Української держави (березень 1917 — квітень 1918 рр.) – УНР.
8. Українська Гетьманська держава (квітень — листопад 1918 рр.) – Українська держава.
9. Українська Народна Республіка часів Директорії (листопад 1918- листопад 1920 рр.)
10. Західноукраїнська Народна Республіка (1918-1923 рр.)
11. Соціалістична державність і право в Україні (1921-1991 рр.) – УРСР.
12. Незалежна суверенна Українська держава (1991-2008 рр.)

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

Якісна дипломна, магістерська робота з цивільно-, кримінально- або державноправової спеціалізації обов'язково повинна мати окремий розділ, у

якому б розглядались історичні аспекти проблеми, що досліджується автором. Для цього слід сумлінно дотримуватися тих загальних методичних порад, які далі Вам будуть запропоновані, що допоможе отримати добрі знання з предмету «Історії держави та права України» і в майбутньому застосовувати їх з користю для себе.

4. ПЕРШІ ДЕРЖАВНІ УТВОРЕННЯ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ

Першим етносом, що населяв територію сучасної України, були кіммерійці (IX — перша пол. VII ст. до н.е.). Цей давньоіранський кочовий народ, генетично близький до скіфів, займав значні простори між Дністром і Доном, а також Таманський і Кримські півострови.

Вершники, об'єднані у загони, становили основу кіммерійського війська. їм була притаманна рухомість та маневреність, що давало значні переваги у боях із піхотою. Кіммерійці — це насамперед кінні стрільці, озброєні сталевими чи залізними мечами, бойовими молотками та булавами. На чолі загонів у пер. пол. VII ст. до н.е. стояли вожді — Лігдаміс та Теушпа.

Попри значні обшири землі, де мешкали кіммерійці, наявність численних правителів-царів, створити повноцінну державу їм так і не вдалося. Завадили цьому численні племена скіфів, які у др. пол. VII ст. до н.е. витіснили кіммерійців із Причорномор'я, частково асимілювавшись з ними, частково змусивши їх перебраться на Близький Схід.

Скіфське царство

Державний устрій. За формою правління Скіфське царство відносять до монархії на чолі зі спадковим царем. Історія знає імена чотирьох скіфських царів: Скілура, Палака, Фарзая та Інісмея. У них зосереджувалася судова влада, інколи вони виконували жрецькі функції, були верховними власниками землі. Проте, влада царя не була абсолютною. Вона обмежувалася радою скіфських племен, та народними зборами всіх воїнів, про існування яких повідомляє Геродот.

Апарат державного управління складався в основному із найближчих родичів царя та представників аристократії. На рівні місцевого управління продовжу-

вали панувати пережитки родо-племінної організації. Старійшини та вожді племен традиційно очолювали місцеві органи влади.

Угоди з царем роксоланів Тасієм та царицею Боспору Гіпепірією свідчать про існування у скіфів ще одного джерела права — міжнародних договорів.

Серед злочинів найбезпечнішими вважалися злочини проти царя, тобто замах на його життя, вбивство правителя, непокора царському розпорядженню тощо. Такого роду протиправні діяння каралися смертною карою. Тривалий час у скіфів зберігалася кровна помста.

Шлюбно-сімейні відносини базувалися на принципах патріархату (зверхності батька). Дозволялося багатоженство. Привілейоване становища серед жінок займала старша дружина. Вдова померлого переходила як річ у спадок до старшого брата. Батьківський будинок разом із господарством успадковував молодший син.

Античні міста-держави. Боспорське царство

Хронологія подій. У VII ст. до н.е. на невеликому острові Березань переселенці із Греції заснували місто Борисфеніду, що стала першим еллінським поселенням у Північному Причорномор'ї. Слідом за ним з'явилися Ольвія, Херсонес, Пантікапей, Феодосія та низка інших міст, розташованих на відстані 12-15 км. один від одного, в яких пануючою формою соціального, економічного та політичного устрою суспільства була полісна модель, властива організації життя в самій Греції. Вона полягала в існуванні єдиного комплексу, до якого входило місто як центр культури, політики, ремесла, торгівлі, з одного боку, та прилегла сільська округа (хора), як осередок землеробства, з другого.

За твердженням Арістотеля, поліс виник задля потреб життя, але існував для блага людей і становив у той час найвищу форму всіх можливих об'єднань. Платон писав, що лише в полісі можна було задовольнити матеріальні та духовні потреби людини. Найвищими цінностями вважалося заняття землеробством, дотримання батьківських традицій і шанування тих божеств, найчастіше олімпійських, які були покровителями поліса.

ВИСНОВКИ З ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ:

Суспільний лад міст Північного Причорномор'я і Боспорського царства характеризувався наявністю рабів і рабовласників. Серед джерел рабства виділялися військовий полон, народження від рабині, купівля рабів на невільничих ринках або у сусідніх племен. Рабська праця використовувалася у домашньому господарстві, у ремісничих майстернях, частково у сільському господарстві. Маємо підстави вважати, що поруч із рабською широко використовувалася праця пелатів— прикріплених до землі місцевих жителів. Обробляючи землю, вони змушені були віддати частину врожаю власникам земельних угідь.

Новим явищем соціального життя Боспору у римський період стала поява вільновідпущеників. Характерно, що переважна більшість документів засвідчує підпорядкованість колишніх рабів єврейській общині. Вихід із рабства міг відбутися лише у тому разі, коли вільновідпущеник зобов'язувався сповідувати іудаїзм, дотримуватися відповідних обрядів та відвідувати синагогу.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Таким чином, на підставі вищевикладеного можна зробити наступні висновки.

У процесі розвитку правової держави в Україні використовується історичний досвід державо- та правотворчості і право реалізації, тобто тут постала необхідність звернення до історизму. В цьому процесі серйозну роль почав відігравати досвід не тільки позитивного, але й негативного, а саме того, що було, але не повинно бути. Йдеться про досвід вживань, помилок і прорахунків. Необхідність звернення до минулого державно-правових інститутів поставала в різних країнах і в різні часи. Ось чому історія держави та права займає почесне місце в суспільних науках. Звернення пізнавальної юридичної думки до минулого державно-правових систем збагачує духовною культурою юридичну науку та практику, робить її одним із найважливіших факторів загальної культури людства. Проблеми подальшого розвитку сучасних

українських права і держави можуть з успіхом вирішуватися, зокрема, шляхом звернення державознавців і політичних діячів до нагромадженого досвіду в державознавстві інших країн.

Пропонуємо наступну періодизацію вітчизняної науки ІДПУ: середина ХІХ ст. – 1919 р. – перший етап, 1919 р. – кінець 20-х (ліквідація досягнень «українізації») – другий етап, 30-і роки ХХ ст. – 1991 рік – третій етап (радянський), з 1991 року розпочався четвертий сучасний етап.

Значення викладення історико-правових дисциплін, зокрема й ІДПУ, для майбутніх правників полягає в тому, що всі громадяни, особливо із вищою освітою повинні мислити патріотично, а ті із правників, що намагаються увійти до еліти – продукувати національні державні ідеї, активно приймати участь у розбудові нашої держави (державного апарату, правової системи). Таку роль історико-правових наук розуміє будь-яка влада, про що свідчить хоча б вітчизняна та російська історія.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

Під час лекції розглядаються лише базові, основоположні теоретичні поняття та риси загальної історії держави і права як комплексної науки, її загальної структури, предмету.

При підготовці теми, студентам слід враховувати різнобічні наукові підходи до визначення, класифікації та розуміння деяких питань.

Серед них слід виділити: основні функції історії держави і права, зокрема, - пізнавальну, евристичну, прогностичну, організаційно-практичну, ідеологічну.

Для вдалого засвоєння цієї теми, студентам (слухачам) рекомендується звернутись не лише до базового (обов'язкового) списку літератури, а й до інших наукових джерел, які можна знайти у бібліотеці університету або у книжковому фонді навчально-методичного кабінету кафедри загальноправових дисциплін.

Контрольні питання

1. Визначити предмет «Історії держави та права України», як науки і як навчальної дисципліни.

2. Проаналізувати місце науки «Історія держави та права України» у сучасному державно-правовому житті.
3. Довести взаємозв'язок «Історії держави та права України» з іншими історико-юридичними та юридичними дисциплінами.
4. Стисла характеристика основних етапів розвитку вітчизняної науки «Історія держави та права України».

ТЕМА № 2.

РАНЬОФЕОДАЛЬНА ДЕРЖАВА КИЇВСЬКА РУСЬ (VII — ПЕРША ПОЛОВИНА XIII СТ.) ПРАВО КИЇВСЬКОЇ РУСІ

(2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Теорії походження слов'янської державності.
2. Формування державного устрою Київської Русі.
3. Особливості державного механізму та правової системи Галицько-Волинського князівства.

Висновки

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Антологія української юридичної думки. Том 2. Історія держави і права України: Руська правда / За заг. ред. Ю.С. Шемшученка. – К., 2002.
2. Бальжик І.А. Відношення держави і церкви : симфонія влад. Автореферат дис... к.ю.н. - Одеса., 2007.
3. Бережний С. Вбивство в кримінальному праві України за Руською Правдою і Литовським Статутом // Вісник прокуратури. – 2007. - № 5.
4. Буркацький Л. Спадкування за княжої доби Київської Русі –України // Юридичний вісник України. - 2006. - № 206.
5. Глиняний В.П. Правове становище заміжньої жінки від стародавнього до новітнього часу. Автореферат дис... д.ю.н. – Одеса, 2002.
6. Історія держави і права України / За ред.. В. Гончаренко. – К. : Атіка, 2013.
7. Історія держави і права України [Текст] : підручник для студ. вузів / ред. С. Д. Гусарєв [та ін.] ; відп. ред. В. В. Соловійова. – Донецьк : Юго-Восток, 2014. – 535 с.

8. Історія України від давнини до сучасності. Навч. посібн. / Укл. З. Баран. – Львів : КЗ ЛОР, 2014.
9. Кудін С. Поняття злочину в кримінальному праві Київської Русі // Право України. – 2000. – № 7. – С. 101.
10. Кудін С. Поняття кримінального штрафу за „Руською правдою” та Литовським статутом // Право України. – 2000. – № 11. – С. 141.
11. Леонтович Ф.І. Русская Правда и Литовский Статут, в видах настоятельной необходимости включить Литовское законодательство в круг истории русского права // Антологія української юридичної думки. Том 2. Історія держави і права України: Руська правда // За заг. ред. Ю.С. Шемшученка. – К., 2002.
12. Максимейко М.О. Опыт критического исследования Русской Правды // Антологія української юридичної думки. Том 2. Історія держави і права України: Руська правда / За заг. ред. Ю.С. Шемшученка. – К., 2002.
13. Подволоцький А. Сокровенна історія Русі-України. – Х. : Аргумент, 2015.
14. Права людини в Україні / Упор. Є. Захаров та інші. – Х., 2014.
15. Ричка В.М. Київська Русь: проблеми, пошуки, інтерпретації // Історія України. - 2001. - № 8.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

у даній лекції передбачається звернути особливу увагу на позицію Омеляна Прицака щодо виникнення Київської держави ; простежити процес становлення державного устрою Київської Русі; схарактеризувати особливості державно та правового розвитку галицько-волинських земель.

ВСТУП

На перший погляд Київська Русь – банальна тема історико-правовій науці, але таке уявлення виявляється хибним після ознайомлення з відповідними публікаціями хоча б вітчизняних дослідників. Навіть в таких питаннях, як виникнення Київської держави та Руської Правди, де вчені, здається дійшли певної згоди, залишається місце для дискусії.

Керуючись вищезазначеним, авторка внесла до плану лекцій з теми № 3 саме такі дискусійні питання з історії держави і права за часів Київської Русі кінця УІІ – початку ХІУ ст. Такий підхід продемонструє, що Історія держави і права України не є «мертвою» наукою, а багато питань у цій галузі є

актуальними у контексті сучасного українського державно-правового життя.

1. ТЕОРІЇ ПОХОДЖЕННЯ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

У науковій історичній та історико-юридичній літературі й до сьогодні проблема визначення східнослов'янського державотворення є дискусійною: існують так звані норманська антинорманська теорії, окремо - позиція Омеляна Прицака.

Норманська теорія створена у XVIII ст. російськими академіками німецького походження Г.З. Байером, Г.Ф. Міллером та А.Л. Шльоцером на підставі легенди літописця Нестора про запрошення новгородцями на княжіння варязького конунга Рюрика з братами. Вони стверджували, що державу Київська Русь створили варяги (нормани, вікінги), а відтак слов'яни не здатні були самостійно зробити цього.

Антинорманісти :- М. Ломоносов заперечував їхню версію і доводив, що утворення держави у слов'ян відбулося завдяки глибинним економічним, соціальним та політичним процесам у середовищі самого слов'янського суспільства.

- радянські історики 40-50-х рр. XX ст. (Б. Греков, М. Тихомиров, В. Мавродін, Л. Черепнін, О. Зимін, Б. Рибаків та ін.) відкидали норманські гени у творенні східнослов'янської державності, вважаючи Київську Русь продуктом виключно місцевого суспільного розвитку. Але при цьому вони розробили концепцію перетікання Київської Русі у Московську державу, „єдиної древньоруської народності”, заперечення прав на київську спадщину українського народу.

- Михайло Грушевський у праці „Історія України-Руси” та в статті „Звичайна схема „руської” історії і справа раціонального укладу історії східного слов'янства” подав Русь продуктом наддніпрянського українсько-полянського державотворення і довів перетікання київської державно-правової традиції не в Московську, а в Галицько-Волинську Русь. Традиції національної історичної думки продовжили сучасні українські історики, дослідники Київської Русі: М. Брайчевський, П. Толочко, М. Котляр, В. Ричка та ін.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, можна зробити висновок, що певний реальний факт в історії Новгороду і став матеріалом для основної політичної думки оповідання. Дуже можливо, що вождь варязької дружини Рюрик і дійсно був запрошений зі своїм загоном допоміжною найманою силою, як це робилося не один раз і пізніше, однією з ворогуючих сторін, коли в Новгороді загострювалися усобиці. Рюрику вдалося узурпувати владу і, може, навіть покласти початок новій династії. Проте Рюрик зміг вдержати владу виключно за умови злиття з руським народом, що, як нам відомо, і сталося.

Завдання: з якими загальновідомими теоріями виникнення держави можна порівняти норманську, антинорманську та О.Прицака і чому?

Викладач пропонує пригадати із курсу ТДП такі теорії як : патріархальна, договірна, органічна, теорія насильства, економічна або класова, патримоніальна, психологічна, гідравлічна, теорія інцесту.

2. ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОГО УСТРОЮ КИЇВСЬКОЇ РУСІ

Державний розвиток часів Київської Русі доцільно, на наш погляд, розглядати, спираючись на категорію «форма держави», яка включає такі елементи, як форма управління, форма устрою, форма політичного режиму. Форма правління Київської Русі – ранньофеодальна монархія, форма устрою – централізована федерація, форма політичного режиму – автократія. Лише одна із перелічених складових – форма устрою – і досі є дискусійною у історико-правовій науці.

Київська Русь, як *ранньофеодальна монархія*, ґрунтувалася на принципі васалітету на чолі з великим князем. Йому підпорядковувалось місцеве правління – його васали. Київська монархія мала свої особливості, які полягали в тому, що великий князь не був єдиним представником вищої влади в державі. Він ділив її у найважливіших політичних справах з народним вічем або боярською радою, а окрім того, ще й з церквою, бо її піддані були вилучені з-під князівської юрисдикції. В окремі періоди і в окремо взятих землях одна з

цих влад переважала. Наприклад, в Галичині, на Волині переважали політично сильні бояри, в Новгороді та Пскові – віче, а в Києві, Суздалі – влада князя. Отже, йшлося про постійне змагання монархічної, аристократичної і демократичної тенденцій в політичному устрої держави.

В сучасній вітчизняній історико-правовій науці існують такі основні підходи до визначення форми устрою Київської Русі:

- федерація (М.Костомаров, В.Ключевський, С.Юшков, Б.Греков, М.Черепнін, В.Пашуто) на принципі сюзеренітету-васалітету, М.Грушевський вважав, що федерація була перетворена за допомогою силових методів на імперію;

- конфедерація (радянські вчені М.Свердлов, М.Дьяконов), а О.Пресняков взагалі пішов далі і визначив Київську Русь як низку невеликих держав.

Також слід звернути увагу на висновки одного із сучасних вітчизняних дослідників. Бочарников Д. на підставі студіювання трьох томів «Історії України - Руси» М.С.Грушевського, спираючись на авторитет вченого, вважає, що інформація, подана ним у трьох томах, дає можливість відмовитись від однозначного віднесення Київської Русі до ранньофеодальної або феодальної форми державності, оскільки це утворення було сукупністю територій на переддержавному ступені розвитку або сукупністю племен і територій, закріплених лише насильством. Що стосується права, то воно також не може бути визнано інструментом, притаманним юридичній державі, оскільки воно не було загальнообов'язковим, змінювалося зі зміною суверена і, нарешті, це право не узгоджується з сучасними визначеннями юридичного права.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Отже, Київська Русь пройшла декілька етапів у розвитку форми державного устрою: спочатку давньоруська система державної влади спиралась на принцип федералізму під колективним правлінням династії Рюриковичів; у XII-XIII ст. тенденції конфедеративного державного устрою значно посилились, Русь перетворювалась на сукупність невеликих держав, пов'язаних колективним сюзеренітетом.

3. ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОГО МЕХАНІЗМУ ТА ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОГО КНЯЗІВСТВА

У Галицько-Волинському князівстві, як в інших князівствах Русі періоду роздробленості, державна влада належала князю, який спирався на феодальну верхівку країни - великих землевласників - бояр та місцевий патриціат. Князь і боярсько-патриціанська верхівка були пов'язані спільними інтересами, скерованими проти експлуатованих груп - селян, дрібних бояр та незаможного населення міст; вони держали спільний фронт, придушуючи всякі виступи незадоволених мас. *Але, на відміну від інших князівств тут одночасно, між князем і боярством точилася постійна боротьба за владу.* Князь намагався зосередити всі державні функції та стати "самодержцем", бояри - обмежити владу князя і зробити його своїм знаряддям. Ця боротьба знаходила відбиток у деяких формах державного устрою.

Внаслідок близьких зв'язків з Польщею, Угорщиною та іншими країнами Центральної Європи в устрої Галицько-Волинського князівства з'явилися деякі елементи західного права, яких не зустрічаємо в інших князівствах Русі.

Загально прийнятим титулом галицько-волинських правителів був "князь". Це видно на прикладі вживання цього титулу літописами та з княжих документів. Деяким князям як виняток надано титул "великого князя". Так титулюються в Галицько-Волинському літописі Роман Мстиславич та його жінка "княгиня велика" Романова. Галицько-Волинський літопис у деяких випадках називає великим князем Данила, а один раз обох братів, Данила і Василька. Але місце "великого князя" надалі замінив *титул короля*. Цей титул прийшов на західноукраїнські землі із Західної Європи. "Королем Галичини" вперше назвав себе угорський король Бела III 1189р. Пізніше Андрій II, прийнявши протекторат над молодшими Романовичами, почав звати себе королем Галичини і Володимирії (з 1206 р.).

Титул "король" римські папи вживали інколи в листуванні з руськими князями. Так, Гонорій III 1227 р. запитував "всіх королів Русі", чи вони бажають з'єднатися з римською церквою; Григорій IX 1231 р. закликав

"світлого короля Русі" приєднатися до католицької віри, Інокентій IV, починаючи з 1246 р., постійно титулує Данила і Василька "королями".

Якими ознаками влади користувалися галицькі і волинські князі в ранішому періоді, невідомо; наші відомості починаються з половини XIII ст.

Розповідаючи про коронацію Данила, літописець згадує, що папа прислав послів, "які принесли *вінець і скипетр, і коруну*, що називається королівський сан". Вінець — це королівська діадема або корона, скипетр — жезл, "коруна" — це так звана "державка", куля з хрестом зверху. Малопольська хроніка, описуючи події 1340 р., розповідає, що польський король Казимир вивіз із Львова скарбницю галицько-волинських князів, в якій було кілька золотих хрестів, "дві дорогоцінні діадеми, одна дуже цінна туніка та престол,

Князь об'єднував різні функції державної влади — законодавчу, виконавчу, судову. Та хоч князь вважався "самодержцем", тобто необмеженим володарем, насправді він залежав від соціальної верхівки, яка вважала себе представником всього населення країни. Князь повинен був допускати цю верхівку до участі в управлінні.

В Галицькому князівстві XII ст. зустрічаємо єдину згадку про стародавнє *віче*. 1146 р. військо Всеволода київського облягало Звенигород і спалило "острог" міста: "на другий день звенигородці створили віче, хочачи здатися", але княжий воєвода Іван Халдієвич репресіями придушив цей виступ. Як видно з ходу подій, це віче скликали самі жителі міста, без відома представника княжої влади — отже, це було народне зібрання, що в X—XI ст. висловлювало волю населення. В Галицько-Волинському літописі згадується ще віче близько 1232 р.: "Сам Данило скликав віче". Але з тексту літопису виходить, що це не було широке народне зібрання, а лише збори невеликої кількості війська, перед яким виступив князь, закликаючи воїнів до вірності.

Бояри Галицько-Волинського князівства мали значно більший вплив на державне життя, ніж у інших князівствах, що обумовлено їх економічною могутністю (активна участь у торгівлі між Сходом та Заходом, прибутки від видобування та продажу солі).

Більше значення мала боярська "дума". Рада, складена з бояр, існувала при князях з давніх часів і значення її зросло, особливо в період роздроблення. Князі були змушені зважати на великих бояр, що володіли більшістю земель і одночасно займали найважливіші місця в управлінні та в війську. Щоб провести будь-яку важливу справу, князь повинен був здобути згоду боярства. Прямих вказівок про існування боярської ради в Галицько-Волинському князівстві небагато.

При князях часто зустрічаємо коло близьких людей, з якими вони

Князі, які почували себе досить сильними, намагались обминати боярську раду. Отже, інститут боярської ради існував, але князь намагався применшити його вплив.

До найбільшої могутності галицьке боярство прийшло в період боротьби за Галицьке князівство у перші десятиріччя XIII ст. Бояри тоді добирали собі князів і намагалися зробити їх залежними. В той час повинна була існувати особливо міцно організована боярська рада.

Коли ж Данило вже засів на Галицькому престолі, бояри намагалися обмежити його владу: "Данила князем собі називали, а самі землю держали". Літописець лише раз згадує засідання боярської ради в Галичі 1230 р., в якій брали участь Данило і Василько ("вони сиділи в думі"), проте нічого не повідомляє, які питання на ній обговорювалися. Становище було напружене, бояри під проводом "невірних" Молибоговичів підготовляли заколот, хотіли підпалити будинок, де відбувалася рада, і убити князів. Але Василько, побачивши небезпеку, вхопився за меч, з ним дружинники, і змова була ліквідована.

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

У період монголо-татарського поневолення Галицько-Волинське князівство було найчільніше організованим князівством у Східній Європі. Татари не змогли його настільки зруйнувати, так як зруйнували наддніпрянські

князівства, і Волинь та Галичина стали захистом для населення, яке втікало з-під татарського ярма. Одночасно Галицько-Волинське князівство було "непереборним щитом", який захищав Польщу і інші західні країни від татарської агресії.

Та хоч *Галицько-Волинське князівство* здобуло знані економічні і політичні успіхи, воно *несподівано прийшло до занепаду. Однією з основних причин кризи були не наладані відносини між князем та боярством — їх боротьба за владу.* Юрій II намагався зробити себе незалежним від феодалної верхівки і попав у конфлікт з боярами, які його і позбулися. Бояри не зуміли організувати тривкого управління, і Галицько-Волинське князівство стало жертвою агресії з боку Польщі та закінчило своє самостійне існування.

Однак історичні досягнення цього періоду були такі глибокі, що їх традиції збереглися протягом багатьох сторіч. Польський король Казимир, займаючи Галичину, залишив за нею офіційну назву "Руського королівства", карбував для неї монету з левом, як історичним гербом. Пізніше було утворене Руське воєводство, в якому до перших десятиріч XV ст. було обов'язковим "руське право". Традиції давнього часу збереглися в архітектурі і малярстві, в літературі і мові, у літописах і історичних творах. Богдан Хмельницький, намічаючи західні кордони держави Запорізького війська, посилався на границі "давніх руських князівств".

Історія Галицько-Волинської держави — яскрава сторінка історичного минулого українського народу.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Таким чином, на підставі вищевикладеного можна дійти таких висновків.

На наш погляд, сучасна ідентифікація українських дослідників у питанні виникнення Київської Русі тільки як антинорманістів, є дещо спрощеним вирішенням і, можливо, певною мірою політично обумовленим. Слід продовжити дослідження та дискусії у цьому напрямку. До речі, антинорманістську теорію та Омеляна Грицака об'єднує те, що найважливішим чинником державотворчих процесів на українських землях визначається

економічний.

Форма устрою Київської держави не була усталеною. Найбільший вплив, як вважає більшість державознавців, на її становлення мали Володимир Великий та Ярослав Мудрий. Реформи першого зламали сепаратизм місцевої знаті та поклали край їх автономізації. А другий змінами до механізму наслідування «київського столу» сприяв децентралізації влади. Окрім цього відсутність правового оформлення таких відносин негативно вплинула на розвиток Київської Русі, що в котрий раз доводить суспільну цінність права.

Галицько-Волинська держава заслуговує на увагу дослідників як політичний організм з особливими, притаманними йому рисами. Вона стала на шлях політичної консолідації в час, коли продовжувалось роздрібнення Київської держави на малі відокремлені від себе князівства. І хоч княжій династії Романовичів не вдалося створити такої бази під централізовану державу, як це зробили суздальські князі, то все ж Галицько-Волинське князівство саме завдяки своїй єдності досягло значних успіхів в економіці, культурі і політиці. Та хоч Галицько-Волинське князівство здобуло знані економічні і політичні успіхи, воно несподівано прийшло до занепаду. Однією з основних причин кризи були не наладнані відносини між князем та боярством — їх боротьба за владу. Однак історичні досягнення цього періоду були такі глибокі, що їх традиції збереглися протягом багатьох сторіч.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

Під час лекції розглядаються лише базові, основоположні теоретичні поняття та риси загальної історії держави і права як комплексної науки, її загальної структури, предмету.

При підготовці теми, студентам слід враховувати різнобічні наукові підходи до визначення, класифікації та розуміння деяких питань.

Серед них слід виділити: основні функції історії держави і права, зокрема, - пізнавальну, евристичну, прогностичну, організаційно-практичну, ідеологічну.

Для вдалого засвоєння цієї теми, студентам (слухачам) рекомендується звернутись не лише до базового (обов'язкового) списку літератури, а й до інших наукових джерел, які можна знайти у бібліотеці університету або у

книжковому фонді навчально-методичного кабінету кафедри загальноправових дисциплін.

Контрольні питання

1. Перелікуйте та надайте аналіз наукових теорій походження Київської держави.
2. Надайте визначення поняттю «форма держави».
3. Київська Русь була за формою правління ..., за формою устрою ..., за формою державно-політичного режиму ... .
4. Простежте еволюцію форми державного устрою Київської Русі протягом XII-XIII століть.
5. У чому полягали особливості державного механізму та правової системи Галицько-Волинського князівства.